

СРПСКА АКАДЕМИЈА
НАУКА И УМЕТНОСТИ
Галерија науке и технике

ВИНСКИ ЛЕТОПИС СРБИЈЕ

ВИНСКИ ЛЕТОПИС СРБИЈЕ

СРПСКА АКАДЕМИЈА
НАУКА И УМЕТНОСТИ
Галерија науке и технике

ВИНСКИ ЛЕТОПИС СРБИЈЕ
ГАЛЕРИЈА НАУКЕ И ТЕХНИКЕ САНУ број 52

Изложбу приређује

Галерија науке и технике Српске академије наука и уметности

Аутори изложбе

Жељко Томановић, Александар Фотић, Мирослав Николић, Славица Тодић, Милица Рат, Томислав Ивановић

Графички дизајн изложбе

Бранислав Фотић

Сарадници на организацији изложбе

Бојана Божић, Јасмина Ковачевић

Публикацију издаје

Српска академија наука и уметности

За издавача

Зоран Љ. Петровић, управник Галерије науке и технике САНУ

Аутори текстова каталога

Ђорђе Бубало, Иван Вранић, Миодраг Грбић, Томислав Ивановић, Миљана Матић, Мирослав Николић, Сања Пилиповић, Милица Рат, Милош Спасић, Славица Тодић, Жељко Томановић, Александар Фотић

Лектура

Марина Адамовић-Куленовић

Графички дизајн каталога

Бранислав Фотић, Тијана Динић

Штампа

Службени гласник

Тираж

500

Београд 2023.

Београд 2023.

СРПСКА АКАДЕМИЈА
НАУКА И УМЕТНОСТИ
Галерија науке и технике

Приредили
Александар Фотић,
Жељко Томановић,
Мирослав Николић

ВИНСКИ ЛЕТОПИС СРБИЈЕ

Садржај

6 Уводна реч

Генетички ресурси

- 9 Ж. Томановић, С. Тодић, М. Рат, М. Грбић, М. Николић –
Валоризација генетичких ресурса винове лозе у Србији: геномски приступ за виноградарство XXI века
- 31 М. Рат – Хербаријум Андреја Волног
- 39 А. Фотић – Стручно препознавање прокупца и зачинка у XIX веку
- 51 Т. Ивановић, С. Тодић, М. Николић –
Сорте винове лозе на простору данашње Србије пре појаве филоксере

Историја

- 65 И. Вранић – Археологија и древно вино
- 71 И. Вранић – Вино у праисторији и протоисторији Балкана
- 87 М. Спасић – Келти и вино на тлу данашње Србије
- 95 С. Пилиповић – Вино и виноградарство на простору данашње Србије у римском периоду
- 105 Ђ. Бубало – Прописи о виноградарству и вину у средњовековној Србији
- 115 М. Матић – Вино и виноградарство у уметности средњовековне Србије
- 127 А. Фотић – Виноградарство на тлу данашње Србије
у доба Османског царства и Хабзбуршке монархије (XV–XIX век)
- 133 А. Фотић – Прве светске класификације српских вина 1816, 1822. и 1832. године
- 137 М. Рат – Андреј Волни (1759–1827)
- 141 А. Фотић – Франц Шамс (1780–1839)
- 147 Ж. Томановић – Димитрије Мита Петровић (1848–1891)
- 151 А. Фотић – Милутин М. Савић (1848–1935)
- 157 М. Николић – Школа за винодеље и воћарство у Букову код Неготина
- 163 С. Тодић – Филоксерна криза: филоксера у Србији, мере сузбијања и обнова винограда
- 171 А. Фотић – Рафаило Момчиловић – сликар српских аутохтоних сорти винове лозе 1907. године
- 175 М. Николић, Т. Ивановић –
Српско виноградарство и винарство од краја филоксерне кризе до Другог светског рата

Уводна реч

Први подаци о припитомљавању винове лозе стари су око 11.000 година и односе се на шире географско подручје оивичено Црним морем, Кавказом и Ираном, с једне стране, и источним Медитераном, с друге стране. Докази о гајењу винове лозе и справљању вина срећу се код најстаријих цивилизација, а сеобама народа и развојем трговине, култура гајења винове лозе проширила се у Грчку, а затим даље по Медитерану и западној Европи. Истраживање историје виноградарства и винске културе на простору Србије деценијама је неоправдано запостављано, у тој мери да се многи митови данас узимају као историјске чињенице. Још увек веома мало знамо о историји српског виноградарства и винској култури, а посебно о квалитету вина које се кроз историју производило на територији данашње Србије. Дуга традиција гајења винове лозе и производње вина на нашим просторима, уз данас растућу винску индустрију и све веће интересовање јавности за домаћу производњу вина, подстакле су нас да приредимо изложбу под називом *Вински летопис Србије*.

Геном винове лозе потпуно је секвенциониран 2007. године, што је отворило нове могућности за мултидисциплинарна научна истраживања и унапређење виноградарства. Пројекат *Валоризација генетских ресурса винове лозе у Србији: геномски приступ за виноградарство 21. века*, чији ће главни резултати такође бити приказани на изложби, имао је циљ да утврди каквим аутохтоним фондом сорти винове лозе Србија располаже, као и степен сродности између аутохтоних сорти и локалних сорти у окружењу. Истраживања су показала да су неке сорте, за које се сматрало да су локалне, заправо интернационалне, а на ове просторе су вероватно доспеле у време обнављања винограда после филоксерне кризе. Откривени су и родослови неких локалних и регионалних сорти. Главно откриће јесте то да неколико идентификованих генетичких профила не одговара ниједној познатој сорти у постојећим базама података, што отвара могућности њихове комерцијалне експлоатације у будућности. Генетичком анализом материјала из хербаријума А. Волног (1812–1824) из Сремских Карловаца утврђено је присуство сорти које су на Фрушкој гори гајене пре 200 година и гаје се и данас, док је изван број сорти ишчезао током филоксерне кризе. Овим истраживањима наговештено је постојање великог диверзитета винове

лозе на подручју Републике Србије. Истраживање генетичких профила аутохтоних и регионалних сорти винове лозе омогућава одлазак у дубоку прошлост и укрштање података са археолошким сазнањима. Интердисциплинарни приступ истраживањима пружиће нам важне информације о томе када је на подручје централног Балкана донета или, можда, чак и припитомљена винова лоза, када је почело да се пије вино, увезено као и оно настало у унутрашњости.

Наша је идеја била да прикажемо континуитет гајења винове лозе и производње вина од најранијих историјских епоха, ослањајући се искључиво на историјске чињенице и материјалне доказе, као и да се најновија сазнања из генетичких истраживања старих аутохтоних сорти винове лозе повежу и уклопе у хронолошки пресек историје виноградарства на простору данашње Србије. Изложба ће, такође, указати на кључне догађаје из наше виноградарске прошлости, као и на истакнуте личности које су заслужне што се Србија у неким историјским периодима нашла на светској винској сцени, а дуго су биле неправедно запостављене. Стога је главни циљ изложбе *Вински летопис Србије* да широј јавности представи бројна нова сазнања о историји гајења винове лозе, вину и винској култури у Србији и на Балкану те да покуша да предочи колико је прошлост комплексна и често подложна новим интерпретацијама заснованим на научним сазнањима. Стога смо веома опрезно приступили садржају изложбе, која је подељена у неколико целина (гвоздено доба, период римске власти, средњи век, раздобље османске и аустријске владавине, рађање модерне Србије у XIX веку и период између два светска рата)

Не можемо а да не напоменемо да је број сачуваних артефаката који датирају из различитих историјских раздобља далеко већи од онога који смо за ову прилику одабрали и приказали, а у складу са могућностима простора у коме је изложба приређена.

Посетиоци ће имати посебну прилику да кроз аутентичне писане изворе, изложене експонате, спој историјских чињеница и резултата најсавременијих генетичких анализа, стекну слику о богатој, више од два миленијума дугој историји производње грођња и култури справљања и испијања вина на овим просторима.

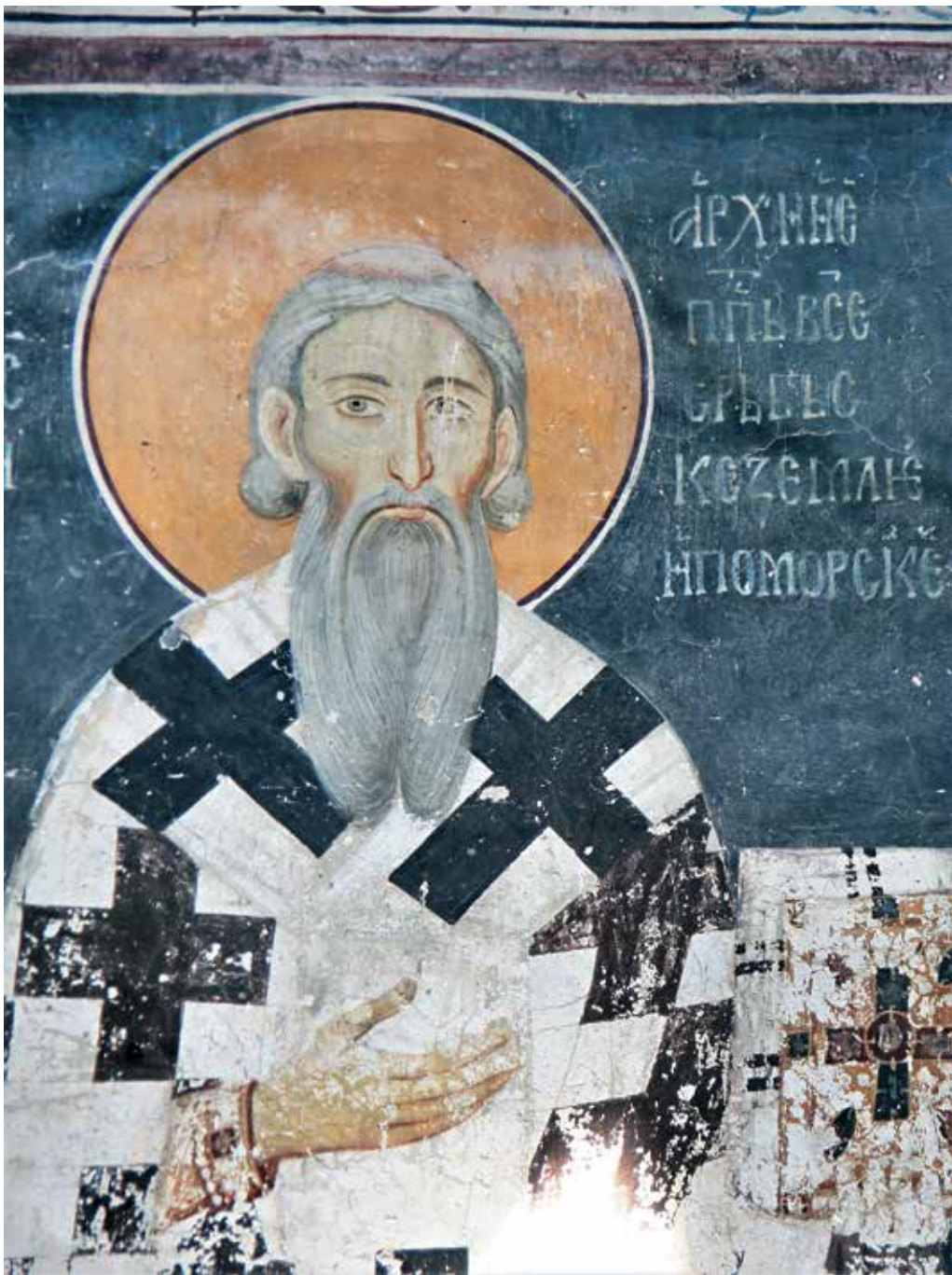
Прописи о виноградарству и вину у средњовековној Србији

Хришћанство и вино нераскидиво су повезани. Подаци о виноградарству у Српској земљи до првих деценија XIII века ограничени су на јадранску обалу и старе византијске области у Метохији, на Косову и у горњем Поморављу. Знатно бројнији историјски извори из потоњих векова сведоче да се виноградарство добрим делом развијало упоредо са организовањем мреже епархија и парохија у новој помесној цркви (од 1219), што је последица процеса унутрашње мисије с циљем да се хришћанско учење укорени на читавој територији српског краљевства и у свим слојевима друштва.

Виногради су постали незаобилазан украс сеоског пејзажа средњовековне Српске земље, а вино омиљено алкохолно пиће, свеprisутно због своје религијске симболике у обредима годишњег и животног циклуса појединца и његове заједнице. Значај које је вино имало у средњовековном друштву огледа се и у законима, како црквеним тако и световним, што су регулисали његову производњу, промет и употребу. Иако је међу изворима српског средњовековног права велики удео правних текстова преузетих из Византије, њихов избор, редиговање и глосирање, као год и умножавање, одражавају особености друштва у којем су примењивани.

Прописи који регулишу питања располагања земљишном имовином без изузетка, уз њиве (и поља), наводе и винограде. Штавише, преводиоци и редактори свештених канона и царских закона што су ушли у састав Крмчије Светог Саве у неким су одредбама допуњавали оригинални текст разјашњењима којима се земљишни поседи изједначују с њивама и виноградима или се само виногради изреком издвајају „јер се ови називају некретнинама” (*таковаја бо глагољут се недвижимаја*). Вредност винограда била је наглашена могућношћу да се њима гарантује враћање дугова, чак и када су позајмице дате у злату.

Одредбе правних текстова примењиваних у Српској земљи беспоговорно штите неповредивост винограда, лозе и њених плодова. Стари Мојсијев закон, којим се кажњава онај ко намерно пусти своју стоку да пасе у туђој њиви или винограду, нашао се и у Савиној редакцији Крмчије. Преступник је био обавезан да накнади количину плодова сразмерну штети, а уколико су читава њива или виноград били попасени, да преда оштећеном своју најбољу њиву или виноград. Душанов законик пак одређује накнаду за нехотичну попасу у износу коју одреде проценитељи достојни поверења, а за хотимичну, уз то и казну од шест волова.

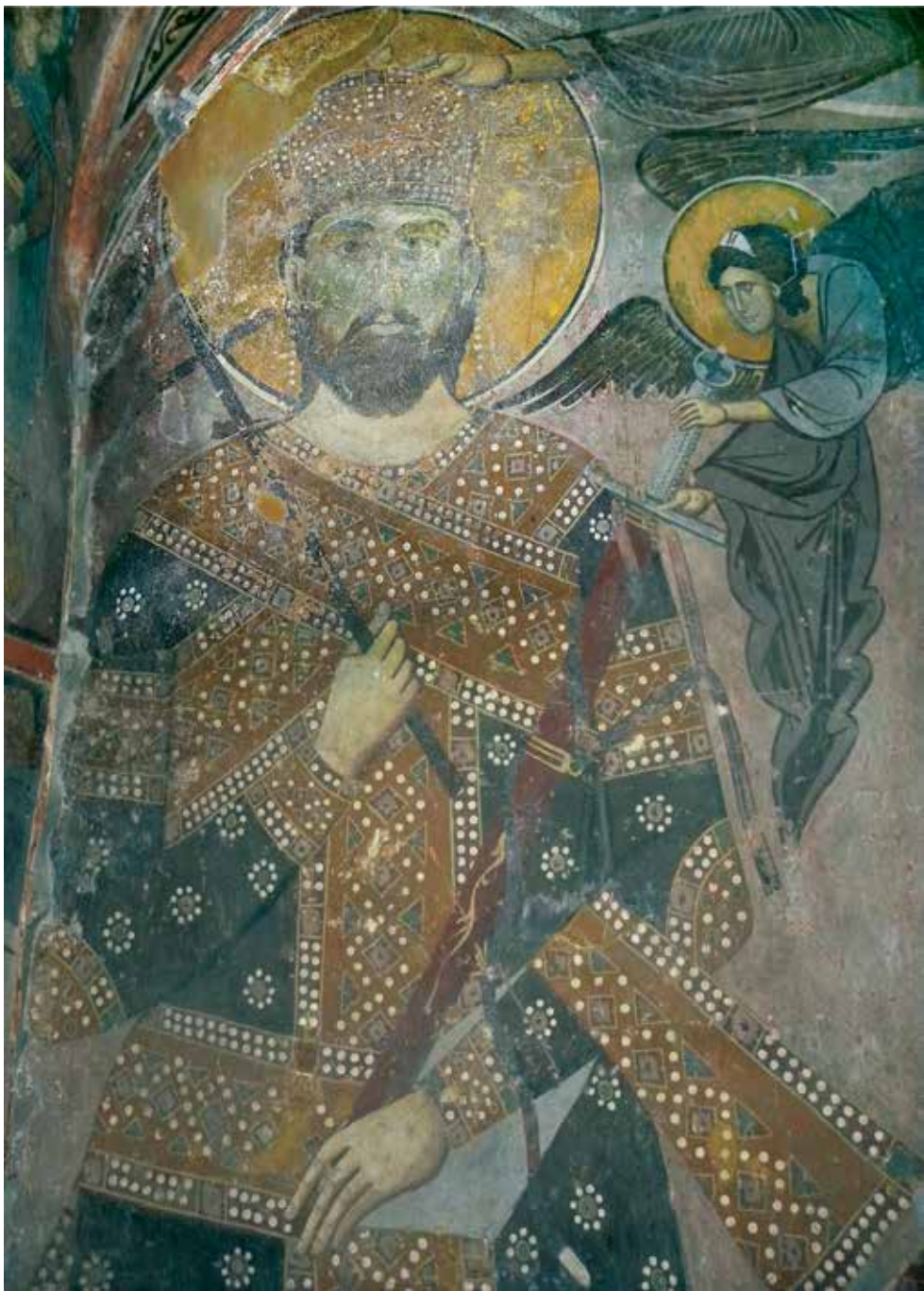

Свети Сава,
Краљева црква у Студеници
(Фото: Манастир Студеница)

Сачувани статuti приморских комуна у саставу српске државе – Котора, Будве и Скадра – предвиђају накнаду штете, коју су могли процењивати веродостојни појединци, као у Скадру, и плаћање новчане казне. Пролазник који би у винограду убрао грожђе да би га појео није сносио одговорност, али ако би украо већу количину с намером да прави вино, морао је да плати вредност обраног грожђа и 40 перпера новчане казне те да, поврх тога, буде кажњен батинама. На Приморју су казне за крађу грожђа биле неупоредиво мање – уз накнаду штете, 12 динара у Будви, а у Скадру два перпера ако је крађа учињена дању, а четири ноћу. Номоканонски зборник Синтагма Матије Властара (као и њена скраћена верзија која се по правилу преписује у рукописима уз Душанов законик) оне што секу, тј. уништавају винову лозу изједначава у одговорности с разбојницима, којима је била одређена казна распињања. У Приморју је пак казна била новчана, осим накнаде штете власнику, 50 перпера у Будви и Скадру, упола мање у Котору. Градски закон, у саставу Савине Крмчије, и Синтагма Матије Властара кажњавају због немара онога који палећи своје стрниште није спречио да се ватра прошири на суседне њиве или винограде.

Давање винограда у закуп било је широко распрострањено, како у Приморју тако и у виноградарским областима у залеђу. Прописима о начину и условима закупа винограда посвећен је читав одељак у такозваном Јустинијановом закону, византијско-српској правној компилацији која се преписивала уз Душанов законик. Закуп је вршен према начелу поделе добити на једнаке делове. Закупац (наполичар) губио је право на род уколико није обрадио виноград на начин и у роковима прописаним уговором. Уколико би пак одустао од уговора пре времена одређеног за завршетак радова, под изговором да није био кадар да испуни обећано, није сносио одговорност, осим ако то учини док је власник био одсутан. Тада је био дужан да му плати одштету у двострукој количини грожђа које би се добило узгојем. Штавише, статутима Будве и Скадра било је предвиђено да ће закупца који не обради ваљано виноград платити штету сразмерну роду добијеном у прописно обрађеном суседном винограду. Осим наполице, у приморским општинама присутни су и закупљивање на део (према договору о подели добити) и такозвани трајни (вечни) закуп. Властарева Синтагма изричито одређује да је узимање у закуп кућа и винограда дозвољено и недељом.

На црквеним и световним властелинствима, виноградима који су се налазили на такозваној властелинској резерви, поседу који је припадао непосредно господару имања, обрађивани су бесплатним радом зависних сељака. Оснивачке повеље великих владарских задужбина, манастира Бањске, Дечана и Светих Арханђела, обавезују све категорије зависног становништва на рад у господаревом винограду. Свака кућа била је обавезна да годишње обради површину од око 1000 m². Уз то, према члану 68 Душановог законика, свака кућа дуговала је један дан мобе господару винограда, вероватно у време бербе грожђа. Поданици који су живели у удаљеним селима давали су уместо тога господару десетак од вина, произведеног од сопственог грожђа, или тачно утврђену меру – један чабар (41 литар) на сваку кућу. Према Синтагми Матије Властара, поповина или каноник, такса коју је свештеник плаћао надлежном архијереју приликом рукополагања, укључивала је и шест мерица вина.

Краљ Душан, фреска,
црква Св. Ђорђа у Полошком,
1343–1345

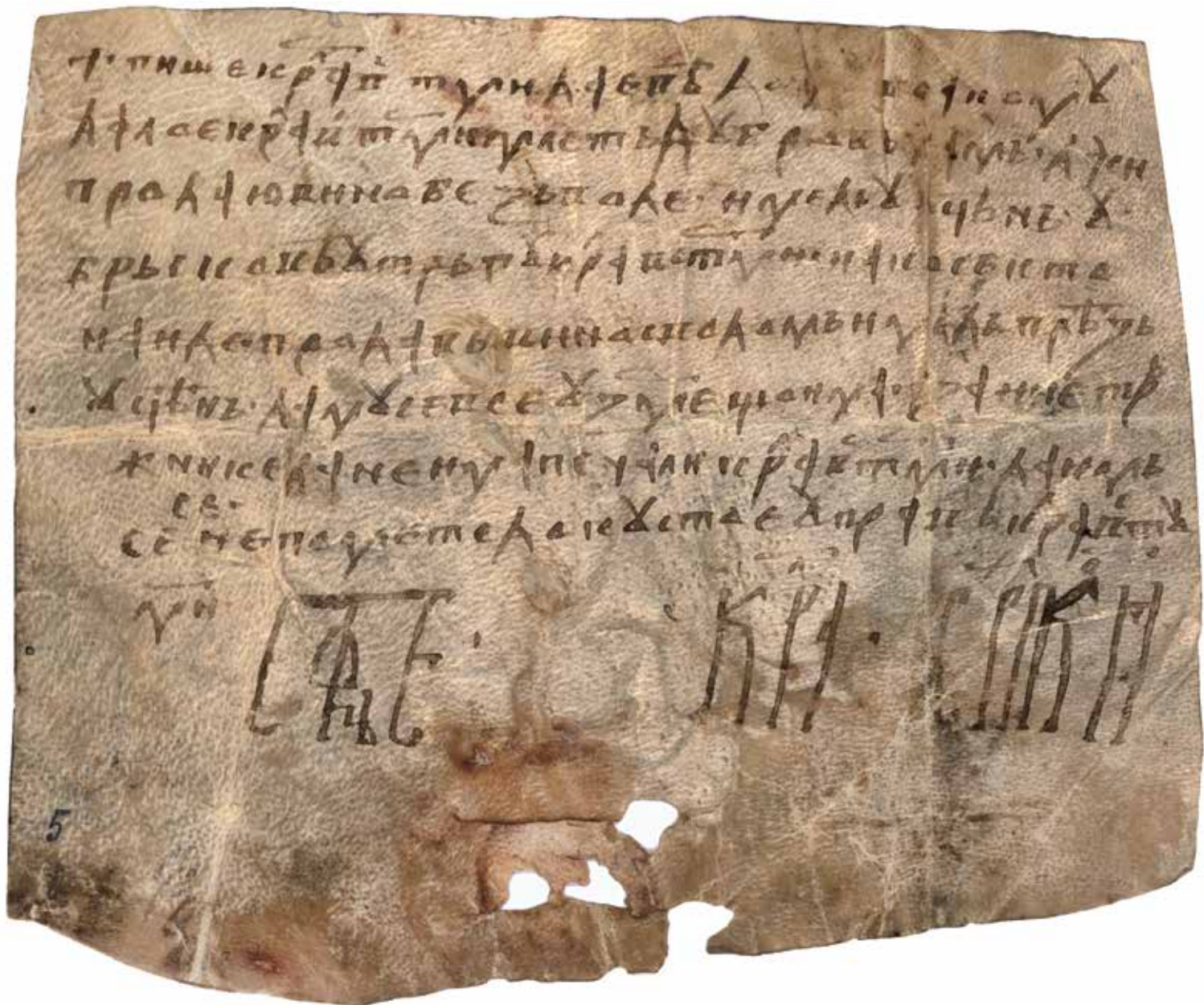
ѡ подворѣ : **В**ластель
 и властелничь . и сон гредѣ
 оудворѣ црвь . и ли грывь . и
 ли нѣ мьць . и ли срьбнѣ .
 и ли властелнѣ и ны сон
 любо . аще доведеть собо
 гоу сара и ли пати . да
 се ѡн зиг подарь ка же ка
 ко пати прѣ сарѣ .

ѡ башинѣ . **Л**юдѣ землан
 не . и сон и маю свою башин
 и моу землю . и вни по гра
 де и коупли и нице . да соу
 воли и ѡ свой вни по градѣ
 и ѡ земле оупри к ѡ ю ѡ
 да ти . и ли цркви и пологни
 ти . и ли прода ти . а вни
 и да и рабо ти и кь ма то
 му и мѣ стѣ . ѡ помоу и
 г подароу чне боуде .

Члан 165 Атонског преписа Душановог законика
 којим се сељацима потврђује слободно право
 располагања баштинама и виноградима
 под условом да се испуњавају обавезе
 према феудалном господару села

Промет вином, увоз с Приморја и унутрашња трговина, били су брижљиво регулисани општим и посебним правним прописима. Обичај продаје разводњеног вина узео је маха у мери која је принудила краља Драгутина (1276–1282) да Дубровчанима дозволи да у Брскову, тада једином активном руднику у Српској земљи, могу продавати само чисто вино, а уколико би се открило да га мешају с водом, сва им је роба одузимана. Један пенитенцијални састав предвиђа за онога ко меша вино с водом ради продаје епитимију од 40 дана поста и 100 метанија. Закони су штитили локалну производњу. У повељи манастиру Светог Ђорђа код Скопља краљ Милутин је одредио да се на манастирском панађуру сме продавати само манастирско вино. Уколико би неко продавао вино с других поседа без игуманова благослова следила му је казна од 12 перпера и одузимање робе. Према Новобрдском рударском законуку деспота Стефана Лазаревића (1412), произвођачи чији су се виногради налазили у границама градског дистрикта нису плаћали таксу на продају вина на тргу, док су остали плаћали таксу од пет одсто. За време недељног продајног панађура рудари су имали право прече куповине вина непосредно од произвођача, а тек када прође време предвиђено за њихово повлашћено снабдевање намирницама, непродато вино могло се продавати прекупцима. Ови пак на препродаји вина нису смели остварити добит већу од 20 одсто. За време панађура грађанима није било дозвољено да продају вино, већ само жупљанима, под претњом високе казне од 50 перпера и одузимања све робе. Грађанин је могао продавати вино тек пошто се пазарни дан оконча. Душанов законик давао је привилегију кефалијама (управницима области) да од житеља своје области купују жито, месо и вино упола цене. Разумљиво је да су и приморске комуне, с интензивним виноградарством, штитиле домаће вино изричитом забраном увоза и препродаје страног вина. Прекршиоци су подлежали казни од 50 перпера и одузимања робе.

У Савиној Крмчији крчма се поистовећује с местом где се вино продаје и конзумира. Свештеницима је било забрањено да држе крчму, или да раде у њој, „тј. да продају вино, јер крчма се винопродајном радњом назива” (*крчемница бо винопродавни храм именујет се*). Тиме је српски преводилац допунио изворно тумачење 9. правила Шестог васељенског сабора. У црквеној порти било је забрањено отварати крчме, тј. „вино продавати”, како поново додаје српски преводилац. Канони и закони осуђивали су и кажњавали злоупотребу алкохола. Ако би свештеник пио вино до шестог часа ноћи (23 часа), сутрадан није смео служити литургију. Пијанство се изједначавало с прекомерним испијањем вина. Свештеницима који се тога не би оканили претила је казна извргнућа, а мирјанима забрана учешћа у литургијској заједници и причешћу. Из истог разлога забрањивано је приређивање великих забава, чији су учесници улагали новац да купе храну и вино, да не би било преједања и напијања. Разуме се да је Црква настојала да искорени обичај светковања врумалија, потекао од паганског обожавања Диониса, на злу гласу по опсценом понашању и опијању приликом гњечења грождја у точилима и претакања вина у крчаге, јер Дионис беше „учитељ пијанству и винодавац”. Душанов законик посебно је оштар према пијаници који би некога озледио или осрамотио – таквоме је следило 100 удараца штапом, утамничење (док се не истрезни), а по ослобађању још једна порција батина.

Повеља краља Драгутина (1276–1282) којом се Дубровчанима забрањује продаја вина мешаног са водом у руднику Брсково

Црква је, међутим, због наглашене симболике вина, подстицала његову редовну, али умерену конзумацију. Јер, када осуђује опијање вином, састављач 16. правила светих апостола Петра и Павла, има потребу да нагласи: „Ово пак рекосмо не да не би пили, јер не пити – био би презир твари дате од Бога на весеље – него да се не би опијали“. У једном пенитенцијалном зборнику каже се поводом исте забране: „Не рекоше књиге не пити вина, него пити и не упивати се.“ Типик манастира Студенице прописује монасима количине и време испијања вина – његова употреба била је свакодневна, осим у току великих постова. У Душановим Светим Арханђелима повељом је одређено да монаси свакога дана пију вино ујутру и увече, а током поста само једном дневно. Ограничења у пијењу вина током постова били су ослобођени болесни и немоћни, а међу световњацима и породиље.

Симболика богодарованости вина значила је да су и опијање и одрицање од вина били, према казнама, стављани у исту равн. Свештеник или мирјанин који се гнуша вина или меса или брака, уколико се не исправи, бивао је удаљен из заједнице верних, прописује 51. апостолско правило у Савиној Крмчији и Синтагми Матије Властара. Такви су често припадали јереси уздржаника, а припадници севиријанске јереси одбацивали су вино проповедајући да је виноград настао у безбожном спајању змијоликог сотоне и земље.

Насупрот забрани трговања разводњеним вином, приликом обављања свете тајне причешћа морало се користити вино помешано с водом. Канони прописују да су се у олтар смели приносити само хлеб и вино помешано с водом, те се стога забрањивало застрањивање јеретика хидропарастаса, који су користили само воду, или Армена, који су, погрешно тумачећи Златоустове речи – „Пострада господ и васкрсе, вино узе и предаде“ – користили чисто вино за причешћивање. Од свих младих плодова воћа само се грожђе смело обилно доносити у цркву, „јер од њега постаје вино и прима се на крају службе као бескрвна жртва“ *(поњеже од тога бивајет вино и на свршеније служби бескрвније жртви пријемљет се)*

Изабрана литература:

- *Душанов законик*, приредио Ђорђе Бубало, Београд: Завод за уџбенике – Службени гласник, 2010.
- *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, издао и увод написао Никола Радојчић, Београд: САНУ, 1962.
- *Законик цара Стефана Душана*, књ. 1, *Струшки и Атонски рукопис*, Одељење друштвених наука САНУ, Извори српског права IV, Београд: САНУ, 1975.
- *Законоправило Светога Саве*, 1, приредили и превели Миодраг М. Петровић и Љубица Штавланин-Ђорђевић, Београд: Историјски институт, 2005.
- *Законоправило Светога Саве. На српскословенском и српском језику*, 2, приредио и превео Миодраг М. Петровић, Београд, 2020.
- *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, књига I, 1186–1321, приредили Владимир Мошин, Сима Ћирковић и Душан Синдик, Београд: Историјски институт, 2011.
- Jagić, Vatroslav, „Opisi i izvodi iz nekoliko južno-slovenskih rukopisa. Sitna gradja za crkveno pravo“, *Starine JAZU* 6 (1874) 112–151.
- Марковић, Биљана, *Јустинијанов закон. Средњовековна византијско-српска правна компилација*, Одељење друштвених наука САНУ, Извори српског права XV, Београд: САНУ, 2007.
- *Матија Властар, Синтагма*, са српскословенског језика превела Татјана Суботин-Голубовић, Одељење друштвених наука САНУ, Извори српског права XVIII, Београд: САНУ, 2013.
- *Матије Властара Синтагмат. Словенски превод времена Душанова*, издао Стојан Новаковић, Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1907.
- Михаљчић, Раде, *Закони у старим српским исправама. Правни прописи, преводи, уводни текстови и објашњења*, Одељење друштвених наука САНУ, Извори српског права XIII, Београд: САНУ, 2006.
- Порчић, Небојша, *Документи српских средњовековних владара у дубровачким збиркама. Доба Немањића*, Београд: Балканолошки институт САНУ, 2017.
- Свети Сава, *Сабрана дела*, приредио и превео Томислав Јовановић, Београд: Српска књижевна задруга, 1998.
- *Средњовековни статут Будве*, с италијанског превео и предговор написао Никола Вучковић, приредили Мирослав Лукетић и Жика Бујуклић, Будва: Историјски архив, 1988.
- *Statuti di Scutari della prima metà del secolo XIV con le addizioni fino al 1469*, a cura di Lucia Nadin, Viella, Roma: Viella, 2002.
- *Statuta civitatis Cathari = Statut grada Kotora*, I-II, urednik Jelena Antović, Cetinje: Državni arhiv Crne Gore, 2011.